

Armanī (Հայ) ցեղանունը դասական պարսից գրականության և իրանական պատմագրության մեջ

Չեյղամի Ամիր Մ.

Հայ-Ռուսական(Սլավոնական) համալսարան,
արևելագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող (Երևան, ՀՀ)
amir.zeyghami@rau.am

ՀՏԳ՝ 81`37; EDN: SMFUKN

Հանգուցարանը՝ *Armanī* (հայ), *Arman* (Հայաստան), դասական պարսից գրականություն:

Этноним *Armanī* (армянин) в классической персидской литературе и иранской историографии
Зейгами Амир М.

Научный сотрудник Института востоковедения
Российско-Армянского (Славянского) университета (Ереван, РА)
amir.zeyghami@rau.am

Аннотация. Термин *armanī* (т.е. Армянин) в этническом смысле был впервые использован в X веке в таких произведениях, как *Tarjama-yi tafsīr-i Ṭabarī*, *Hudūd al-‘ālam*, and *Šāhnāma*. Настоящая статья посвящена ранним свидетельствам слова *Arman* и его семантическому анализу в классической персидской литературе и иранской историографии.

Ключевые слова: *Armanī* (армянин), *Arman* (Армения), классическая персидская литература

Ethnonym *Armanī* (Armenian) in classical Persian literature and Iranian historiography
Zeyghami Amir M.

Russian-Armenian (Slavonic) University, Institute of Oriental Studies, Researcher (Yerevan, RA)
amir.zeyghami@rau.am

Abstract. The term *armanī* (i.e. Armenian) in ethnic sense was first used in the 10th century in works such as *Tarjama-yi tafsīr-i Ṭabarī*, *Hudūd al-‘ālam*, and *Šāhnāma*. The present article is devoted to the semantic analysis of the early attestations of this word in classical Persian literature and Iranian historiography.

Keywords: *Armanī* (Armenian), *Arman* (Armenia), Classical Persian Literature

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արմեն բառը օտարների կողմից հայերին տրվող ամենատարածված անվանումն է, բայց դասական պարսից գրականության (սկսած IX դարից)¹ և իրանական պատմագրության մեջ *Arman* եզրույթը վերաբերում է Հայաստանին կամ Հայոց երկրին: Այն առաջին անգամ հանդիպում է XI-րդ դարում Farruxī Sīstānī-ի (1038 թ.) և Qatrān Tabrīzī-ի (1073 թ.?) պոեզիայում² [6, էջ 200] [13, էջ 339, 341]: Այս

շրջանի և հետագա ժամանակաշրջանների բնագրերում Հայաստանը հիշատակվում է՝ *Arman* [6, էջ 200; 13, էջ 339, 341] (Հայաստան) , *kūhistān-i Arman* [12, էջ 161] (Հայոց լեռներ) , *dār al-mulk-i Arman* [12, էջ 190], *vilāyat-e Arman* [7, էջ 273] (երկրուն էլ մոտավորապես «Հայոց երկիր» իմաստով) ձևերով և այլն:

Պարսից պատմագրական տեքստերում *Armīniya/Armanīya* տեղանունն հնագույն ու ամենատարածված անունն է եղել՝ Հայաստանի երկիրը կոչելու համար: Պարսից գրականության (այսինքն՝ դասական նոր պարսկերեն) սկզբից մինչև Ղազարների դարաշրջանի ավարտը (1925 թ.) այս անունը կարելի է տեսնել բազմաթիվ սկզբնաղբյուրներում: Տեղանունն առաջին անգամ հիշատակվում է *Hudūd al-‘ālam* գրքում (982 թ.) [15, էջ 32, 34, 35], որը պարսկերեն լեզվի

¹ Հարկ է նկատել, որ դասական նոր պարսկերենը նոր իրանական լեզուներից մեկն է: Նոր պարսկերենը գրա-դաշտական միջին պարսկերենի շարունակությունն է, որը Յադուբ Լայս Սաֆաբադի ժամանակաշրջանից (իշխել է՝ 861-878 թթ.) դարձավ մահմեդական իրանցիների պաշտոնական լեզուն և աստիճանաբար փոխարինեց իրանական այլ լեզուներին (սողդերեն, սկյութերեն, խորեզմերեն և բակտրերեն): Այս լեզուն վերջապես տարածվեց աշխարհի լայն շրջաններում՝ Հնդկաստանից մինչև Եվրոպա և Արաբիան ծովից մինչև Պարսից ծոց: Իրանական լեզուների նոր դարաշրջանը սկսվում է 868 թվականից [1, էջ 283-286]:

² Հարկ է նկատել, որ խոսքն այստեղ դասական նոր պարսկերենի մասին է: *Armina* բառն առաջին անգամ նշվում է Աբեմնեյան թագավոր Գարեհ I մեծի (մ.թ.ա. 522-

486) արձանագրության ին պարսկերեն տեքստի առաջին պունակի 15-րդ տողում՝ Բեհիսթուն լեռան վրա [11, էջ 117]: Դրանից հետո էլ *Arman* անունն հանդիպում է Սասանյանների դարաշրջանի գրություններում և միջին պարսկերեն տեքստերում, ներառյալ *Bundahišn* [5, էջ 134]:

աշխարհագրական հնագույն տեսքուն է, ինչպես նաև Ֆերդոուսիի *Šāhnāma*-ում (1010 թ.) [8, հատ. 7 էջ 9, 42]:

Հարկ է նշել, որ *Armīnīya* տեսքով այն նույնպես գործածվել է իսլամական ժամանակաշրջանի աշխարհագրագետների արաբերեն աշխատություններում, ինչպիսինք են՝ *Balādhurī* [4, հատ. 1 էջ 193] և *Ibn Xurdādbih* [10, էջ 118]:

Armanistān (Հայաստան) բառը, որն այժմ էլ պարսկերեն լեզվով այս երկրի պաշտոնական անունն է, առաջին անգամ XIV-րդ դարում հանդիպում է *Musāmīrat al-axbār (Tārīx-i Salājiqa)* պատմական երկում [2, էջ 204]: Իսկ մինչև Ղազարների շրջանը (XIX-րդ դար) այս բառը շատ հազվադեպ է կիրառվում: Ղազարների ժամանակներից է, որ *Armanistān*-ն աստիճանաբար փոխարինում է *Armīnīya/Armanīya*-ի անվանմանը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Armanī եզրույթը պարսկերեն լեզվով նշանակում է և՛ **հայ**, և՛ **հայերեն** ու **հայկական**:

Իսկ **հայկական** նշանակությամբ՝ այն ավելի շատ օգտագործվել է բժշկական տեսքներում Հայաստանին վերագրվող որոշ բույսեր և դեղեր նկարագրելու համար, ինչպիսինք են՝ **հայկական ցեխ** (*gil-i Armanī*) [9, էջ 32], **հայկական կամ դերբենդական պուշ**³ (*būš/pūš-i Armanī* կամ *Darbandī*) [9, էջ 171], **հայկական բուրա**⁴ (*b/pūra-yi Armanī*) [3, էջ 209]:

Armanī-ն՝ **հայ** իմաստով առաջին անգամ գործածվել է X դարում այնպիսի երկերում, ինչպիսինք են՝ *Tarjama-yi tafsīr-i Tabarī* [14, հատ. 2 էջ 495], *Hudūd al-‘ālam* [15, էջ 190] և *Šāhnāma* [8, հատ. 7, էջ 93; հատ. 8, էջ 9, 42]: Պարսկերեն տեսքներում, նախքան Մեֆյանների շրջանը, *armanī* (հայ) բառը դեռ ձեռք չէր բերել երկրորդական իմաստ ու ուներ միայն էթնիկական նշանակություն: Այս իմաստը հստակորեն դիտվում է *Manāqib-i Auḥad al-Dīn Kirmānī* (XIII-րդ դար) գրքի հեքիաթներից մեկում:

Շեյխ Աուհադ ալ-Դինը տեսնում է մի քանի հոգու, որոնք նստած են եկեղեցու դիմաց, բայց չեն մտնում եկեղեցի: Նա կարծում է, որ այդ մարդիկ մահմեդականներն են ու, երբ հարցնում է նրանց, թե դուք ի՞նչ ազգից եք, պատասխանում են՝ հայ ենք: Շեյխը հարցնում է՝ ինչո՞ւ եկեղեցի չեք մտնում՝ երկրպագելու, արձագանքում են. «Շեյխ, մենք աղքատ (դերվիշ) ենք, չունենք մտներ, զոհաբերության առարկա, խունկ և այլն, ոչինչ չունենք ու դրա պատճառով էլ ամաչում ենք մտնել եկեղեցի» [16, էջ 229-230]:

XVII-րդ դարի սկզբից, պարսկահայերի բնակչության աճով այս ժողովրդի անունն իր

սկզբնական իմաստին զուգահեռ, աստիճանաբար ստանում է կրոնադավանական նշանակություն ու սկսում է վերաբերել առհասարակ Իրանի քրիստոնյա ազգաբնակչությանը: Նման կիրառման մնացորդները դեռ կարելի է տեսնել նախորդ սերնդի որոշ պարսիկների մոտ:

Վերջապես, հարկ է նշել, որ ի տարբերություն, պատմական տեղեկությունների, հայ ժողովրդի մասին ազգագրական տվյալները շատ հազվադեպ են հանդիպում դասական պարսից գրականության և իրանական պատմագրության մեջ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Abolqâsemi**, M., *Tārīx-e zabân-e fârsi*, -Tehran, 1373/1994.
2. **Āqsar’ī, Maḥmūd b. Muḥammad**, *Tārīx-i Salājiqa (Musāmīrat al-axbār wa musāyerat al-axyār)*, ‘O. Turân (ed.), -Tehran, 1362/1983.
3. **Axawaynī al-Buxārī, Abūbokr Rabī‘ b. Aḥmad**, *Hidāyat al-muta‘alimīn fi al-ṭibb*, Ĵ. Matini (ed.), -Mashhad, 1344/1965.
4. **Balādhurī, A.**, *Futūḥ al-buldān*, M. J. de Goeje (ed.), -Leiden, 1865.
5. **Farnbay Dadagī**, *Bundahišn*, M. Bahār (tarns.), -Tehran, 1370/1991.
6. **Farruxī Sīstānī, Dīvān**, M. Dabir Siyāqi (ed.), -Tehran, 1335/1956.
7. **Faxr-i Banākātī**, *Tārīx-i Banākātī: Raudat ulī al-albāb fi ma‘rifat al-tawārīx wa al-ansāb*, J. Še‘ār (ed.), -Tehran, 1348/1969.
8. **Firdausī, Šāhnāma**, Ĵ. Xâleqi Moṭlaq/A. Xatībi (eds.), -Tehran, 1386/2007.
9. **Ḥakīm Meysarī, Dānišnāma dar ‘ilm-i piziškī**, B. Zanjāni (ed.), -Tehran, 1366/1987.
10. **Ibn Xurdādbih, ‘U.**, *Kitāb al-masālik wa al-mamālik*, M. J. de Goeje (ed.), -Leiden, 1889.
11. **Kent, R. G.**, *Old Persian (Grammar, Texts, Lexicon)*, -New Haven, 1950.
12. **Nizāmī Ganje‘ī, Xusrāu u Šīrīn**, B. Tharvatiān (ed.), -Tehran, 1386/2007.
13. **Qaṭrān Tabrīzī, Dīvān**, M. Naxjavāni (ed.), -Tehran, 1363/1984.
14. **Ṭabarī, Muḥammad b. Ĵarīr**, *Tarjama-yi tafsīr-i Tabarī*, Ĥ. Yaḡmāyi (ed.), -Tehran, 1356/1977.
15. **Unknown author**, *Hudūd al-‘ālam min al-mašriq ila al-mayrib*, M. sotudeh (ed.), -Tehran, 1362/1983.
16. **Unknown author**, *Manāqib-i Auḥad al-Dīn Kirmānī*, B. Foruzānfar (ed.), -Tehran, 1347/1968.

Содана/Հանձնվել է՝ 11.05.2022

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 17.05.2022

Принята/Ընդունվել է՝ 20.05.2022

³ Պուշը մի տեսակ բույսի անունն է:

⁴ Բուրան կամ Բորաբան աղի պես մի նյութ է (գիտական անվանումը՝ *Sodium tetraborate decahydrate*):